

Od faraóna k pápežovi. Liturgické vejáre v zrkadle času

Lucia Laudoniu

7. septembra 2022 ✝ Cirkev Kultúra

Páv v ranokresťanskom umení predstavuje nesmrteľnosť. Jedna antická legenda hovorí, že pávie mäso nepodlieha rozkladu, prvotní kresťania preto stotožnili obraz páva s vierou v nesmrteľnosť tela a duše. *Immortalitas mater mortis* – nesmrteľnosť je matkou smrti.

Rovnaký názor predkladá George Ferguson v monografii *Znaky a symboly v kresťanskom umení* (*Signs and Symbols in Christian Art*). Ferguson dodáva, že *silva oculorum*, les očí na chvoste páva, inšpiroval fantáziu konvertitov z pohanstva, ktorí v pávích okách hľadali dokonalosť Božieho zraku. Odtiaľ je len krôčik k mnohookým cherubínom a serafínom z eucharistickej anafory *ex liturgia Sancti Basilii Magni*.

Pávie oči sa do bohoslužobného úzu dostali vďaka liturgickým vejárom. Na Východe sa z nich vyvinuli ripidy (tento plurál sa používa v slovenčine, v klasických jazykoch sú to *ripidia*) a na Západe pápežské *flabellum*. Dejiny sakrálnych a ceremoniálnych vejárov nás zavejú až do Egypta – a obrazne aj do rajskej záhrady.

Posvätné vejáre (flabella) dodávali pápežským sprievodom noblesu.

Zdroj: flickr.com

Význam starovekých vejárov bol trojaký. Ich účelom bolo odháňať hmyz od tváre panovníka, ochladzovať ho a tieniť mu, čo bolo obzvlášť dôležité najmä v oblastiach s horúcim podnebím. Ruka v ruke s praktickou funkciou vejárov sa rozvíjala ich symbolická reč. *Flabella* – tak sa týmto lúčovitým doplnkom hovorilo v reči starých Rimanov – boli ideovými piliermi kráľovského majestátu a dôstojnosti. Alegoricky naladené mysle nachádzali v polkruhu vejárov tajné diagramy hviezdnej oblohy, ktorú si túžilo podmaniť nejedno staroveké *sceptrum*.

Pávie perá „svietili“ na monumentálnych vejároch na dvoroch egyptských faraónov či orientálnych satrapov. Najstarší známy príklad tohto druhu sa našiel v roku 1922 v Tutanchamónovej hrobke. Do liturgie prenikli vejáre veľmi skoro, veď jeden z nich slúžil Bohu v sýrskom prostredí *in saeculo sexto*, ale na svoje

objavenie si musel počkať až do minulého storočia.

Primárnou funkciou sakrálnych vejárov bolo chrániť matériu eucharistických Darov, aby do kalicha s vínom nespadol alebo nevletel hmyz. Ako to už v dejinách liturgie býva, k praktickému účelu čoskoro pribudla symbolická interpretácia. Vejár pokory odháňa od Kristovej tváre naše zlé myšlienky, ktoré sú hmyzom modlitby.

Pohľad na vejáre viery má ochladiť naše srdcia od vášní a pripomenúť nám kráľovský úrad Spasiteľa.

Sacrum silentium je ďalším zo slov, ktoré môže charakterizovať obradné vejáre východných kresťanov. V etiópskej a koptskej kultúre bolo pri rozhovore s panovníkom bežné zakrývať si ústa na znak úcty vejárom alebo malou vreckovkou a tento pekný zvyk sa neskôr preniesol do modlitebnej praxe. Vejár bol *custos oris* – strážcom úst.

Rituálne dáždnyky etiópskych a eritrejských orthodoxných kresťanov. Pod dáždnykmi na hlavách kňazov vidno taboty – ozdobné repliky starozákonných tabúl' s desatorom. Obrázok pochádza zo sviatku Epifánie.

Zdroj: flickr.com

Biblia a liturgia sú sestry a východné cirkvi akcentujú toto puto so sebe vlastnou obraznosťou. Je známe, že bohoslužobné slnečníky bežné v dochalcedónskych komunitách chránia Boží ľud pred africkou páľavou, no zároveň nám do srdc vstúpajú pravdu, že Kristus je Slnkom slnk.

Byzantská tradícia však spojila liturgický vejár s biblickým motívom serafínov, respektíve s anjelskou prítomnosťou *par excellence*. Ako došlo k tejto ideovej (kon)fúzii a prečo je **ριπίδιον** viac, než len anjelským perom v rukách majstrov liturgie?

Plurál ripidy, ktorý cirkuluje v slovenských webových vodách, je dnešným Grékom relatívne cudzí. Grécka orthodoxia dáva prednosť substantívu **εξαπτέρυγα** (singulár **εξαπτέρυγον**) pred archaickým pojmom **ἅγιον ριπίδιον**. Dôvod je jasný: neutrum **εξαπτέρυγον** sa dá preložiť ako šesťkrídly, pričom sa myslí anjelská entita so šiestimi krídlami. Grék takto volá náboženské vejáre aj vtedy, keď na nich dominuje odlišný ikonografický motív, než okrídlená anjelská tvár.

Keby sme si otvorili nejaký liturgický slovník, dozvedeli by sme sa, že byzantské ripidy sú dva metalické alebo drevené disky umiestnené na tyči s dĺžkou zvyčajne od 150 do 200 cm, niekedy aj dlhšej. Netreba zdôrazňovať, že bývajú bohato dekorované najmä serafínskymi témami. Nebeské mocnosti *sine corporibus* sa na ripidách zabývali najčastejšie. Ich pôvodné poslanie sa rovnalo funkcii ceremoniálnych

vejárov pod azúrovým nebeským dómom Východu.

Byzantské *hexapteryga* alebo *ripidia* sa pôvodne zhotovovali z peria, pravdepodobne z pávieho. K symbolike objasnenej Fergusonom ešte pristupuje archetyp vzkriesenia, pretože páv každoročne zhadzuje perie a „oblieka sa“ do novej nádhery.

Kresťania z rímskych katakomb dávali prednosť obrazu páva, ktorý pije z vázy. Za týmto motívom sa skrýva teológia krstu: páv je v tomto prípade katechumen zhadzujúci svoju pýchu ako staré perie. Napája sa z krstných vôd a umýva sa nesmrteľnosťou ako nový Herkules, ktorého sila však už nebude v svaloch.

Ripida z barokového Srbska.

Zdroj: Gmihail / commons.wikimedia.org

Patriarcha Fotius koncom 9. storočia píše, že diakoni pletú obradné vejáre z peria v tvare šesťkrídlych serafov. Väzba medzi diakonátom a prvými variantmi chrámových ripíd je doložená už v *Apoštolských konštitúciách* – v zbierke zo 4. storočia, ktorá sa pravdepodobne zrodila v sýrskych kalamároch. Jedna z rubrík predpisuje, aby dvaja diakoni držali vejár po oboch stranách oltára, čo vysvetľuje fakt, prečo sú byzantské ripidy párové.

Táto dvojité vejárová stráž opäť vytvára priestor na bohatú exegézu. Najlogickejšim zdá sa byť skripturálny argument o cherubínoch vôkol archy zmluvy. Východorímska liturgická *ποίησις* do seba absorbovala množstvo starozákonných podnetov a vedomie prítomnosti anjelských vojsk pred trónom Hospodina, ako aj počas konania nekrvavej obety, toto cítenie len umocnilo.

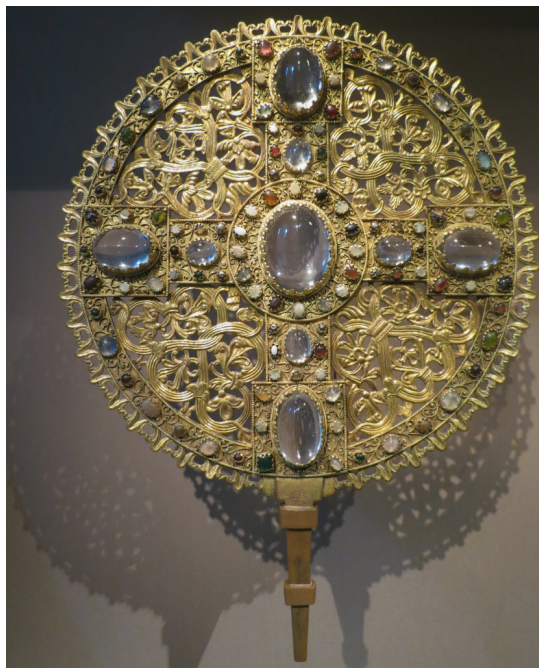
V byzantských chrámoch sa ripidy nachádzajú na drevených stojanoch za prestolom (hlavným oltárom), avšak v niektorých slovanských oblastiach s dominanciou byzantského obradu (najmä v severnom Rusku) ich možno nájsť aj inde v presbytériu. Oltárna časť za ikonostasom symbolizuje nebo a okrídlené bytosti zo sakrálnych vejárov majú v tejto súvislosti stvárňovať *sublimae potestates* strážiace rajskú záhradu.

Vox angelica vo východorímskom duchovnom makrokozme prináleží diakonovi. Pokiaľ je sám diakon živým svedkom anjelskej prítomnosti, nie sú ripidy s cherubínmi zbytočné? V niektorých farnostiach sa ripidy nepoužívajú, keď evanjelium číta diakon, ale nebýva to pravidlom. Diakon a ripida (v jazyku svätej hymnografky Kassie *ριπίδιον*) v skutočnosti vstupujú do intímnej liturgickej korelácie. Svätý Simeon

Solúnsky hovorí o zvyku zveriť diakonovi počas vysviacky obradný vejár ako prejav jeho anjelskej služby.

Úzky vzťah medzi osobou diakona a ripidami je zdôraznený v starších liturgikonoch, ktoré obsahujú pokyny pre diakona, aby počas anafory decentne ovieval eucharistickú matériu. Tento úkon sa v súčasnosti nepraktizuje všade, nakoľko sa považuje za nadbytočný relikť antického úzu odháňania múch od svätého kalicha. Ignorácia uvedených rubriík je (vzhľadom na hlboko naratívnu povahu byzantského kultu) veľkou nespravodlivosťou. Ovievanie najsvätejších Darov totiž znázorňuje aktivitu Svätého Ducha a poklonu beztelesných síl pred eucharistickým Ježišom. Pozemská bohoslužba „kóduje“ do jazyka symbolov nebeskú *actionem doxologicam*, ktorá už viac nie je vzdialeným a nedostupným tajomstvom, ale finálnym akordom pozemskej kérygmy.

Hexapteryga ďalej nachádzajú uplatnenie v procesiách (malý a veľký vchod svätej božskej liturgie) či v rámci uctievania relikvií dôležitých pre daný chrám alebo oblasť. Nezabúdajme, že latinskí otcovia vo vzťahu k pôvodu Ducha Svätého použili v Kréde sloveso *procedere*. Z rovnakého verba sa zrodil slovenský termín procesia – a jeho podstatou je pohyb vpred. Anjelské krídla rovnako generujú pohyb, ktorého cieľom je priviesť nás do Božej náruče. Ripidy prítomné v procesii sú teda tajomným anjelským kompasom zameraným na večnosť.

Západný liturgický vejár z polovice 12. storočia sa od byzantských ripíd veľmi nelíši.

Zdroj: flickr.com

Kovové reliéfy a maľby serafínov pribúdajú na byzantských vejároch od 7. a 8. storočia. Súvisí to s ústupom ich dekorovania spomínaným pávím, prípadne pštrosím perím, ktoré však zostalo v obľube na kresťanskom Západe. Východ upustil od používania skutočného peria, aby čiastočky z neho neznečistili Krv Pána. Západ oproti tomu nemal vo zvyku ovievať oltár, perie na latinských liturgických vejároch preto zostalo. Maroniti a ďalší orientálci zdobia svoje vejáre malými zvončekmi – znakom anjelských piesní. Posun od praktického predmetu k hudobnému nástroju nebol okamžitý, prehlboval sa paralelne s rozvojom východorímskeho cisárskeho ceremoniálu, v ktorom sa obradné vejáre priam bozkávali s oblakmi.

Stredoveké pápežstvo prevzalo ceremoniálne *flabella* z rímskeho cisárskeho dvora. Latinské *flabellum* predsa označuje to isté, čo grécke podstatné meno *ριπίδιον*, ergo vejár. Primárnou úlohou západných vejárov však nebolo rozvíriať horúci vzduch. Mali vzdávať úctu nebeskému Kráľovi a jeho pozemskému vikárovi.

Anjelská symbolika vejárov sa v západnom svete nevytvorila (rozhodne nie v miere porovnateľnej s byzantským Balkánom). Honorifický aspekt latinských cirkevných vejárov bol živý napríklad v lisabonskom patriarcháte, ktorý si udržal niektoré pápežské privilégiá vrátane mobilného trónu *sedia gestatoria*. Na rozdiel od toho pápežského mal o niečo skromnejšie rozmery a platí to aj pre portugalské *flabella*.

Vejáre boli súčasťou inventárov stredovekých katedrál a v karmelitánskom milieu prežili až do 20. storočia. Nepoužívali sa masovo a mnohé karmelitánske a dominikánske kláštory ich nepoznali. Prví karmelitáni však boli vo Svätej zemi často vystavení neznesiteľným teplotám, zavedenie vejára do bohoslužieb podľa vzoru Byzantíncov preto malo logiku.

Melchitský gréckokatolícky oltár s párovými ripidami.

Zdroj: Nheyob / commons.wikimedia.org

Aký je rozdiel medzi súčasnými východnými ripidami a západným flabellom? Historické pápežské *flabella* boli oveľa rozmernejšie a vyššie, navrhnuté na použitie aj v exteriéri. Mali tvar opereného chochola ako z rímskych vojenských prilbíc. Ripidám perie chýba. Tie bývajú kruhové s ikonami anjelov, ktoré zasa nenájdeme *in flabello*.

Karmelitánske a dominikánske „omšové vejáre“ boli akýmsi medzistupňom medzi pápežským procesiovým vejárom a ripidami z byzantského sveta. Západné monastické vejáre mali kruhovú platformu ozdobenú lúčovito usporiadaným perím. Zachované exempláre zo stredovekých čias bývajú rozmanité a poukazujú síce na vzdialený, no predsa spoločný pôvod týchto liturgických nástrojov. Rôzne typy liturgických vejárov zdieľajú rovnaké korene: majú byť užitočné Bohu, anjelom i ľuďom.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/od-faraona-k-papezovi-liturgicke-vejare-v-zrkadle-casu/>